

7. Kosyk V. Problemy doslidzhennia natsionalno-vyzvolnoi borotby OUN-UPA na skhidnoukrain-skykh zemliakh [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://www.schoollife.org.ua/problema-doslidzhennya-borotby-oun-up/>
8. Orhanizatsiia ukrainskykh natsionalistiv i Ukrainska povstanska armia: Istorychni narisy / NAN Ukrainy; Instytut istorii Ukrainy / S.V. Kulchytskyi (vidp. red.). K.: Nauk. dumka, 2005. 495 s.
9. Orel S. V. Rozstriliana «Prosvita» [Tekst] / S.V. Orel. Kirovohrad: Tsentralno-Ukrainske vyd-vo, 2014. 155,[1] s.
10. Sholokh Ya. L. Sotsialna baza OUN i UPA na Skhidnii Ukraini ta yii vplyv na evoliutsiiu ideolohii intehrlnoho natsionalizmu (za dokumentamy ta materialamy zarubizhnykh doslidzhen) // Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky: Zbirnyk naukovykh prats: u 2 ch. / NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy; vidp. red. M.F. Dmytriienko. K., 2004. Vyp. 11. Ch. 2. S. 160-172.

Стьопул И. В.

Демократические традиции украинского национализма.

В статье на основе архивных материалов показана ведущая роль местного населения и демократических традиций украинского национализма в деятельности националистического движения на территории Центральной Украины в период Второй мировой войны.

Ключевые слова: националистическое движение, «Просвита», демократические традиции украинского национализма.

Stiopul I. V.

Democratic traditions of Ukrainian nationalism.

The article on the basis of archival materials shows the leading role of the local population and the democratic traditions of Ukrainian nationalism in the activity of the nationalist movement in the territory of Central Ukraine during the Second World War.

Key words: nationalist movement, "Prosvita", democratic traditions of Ukrainian nationalism.

УДК: 94(477):314.151.3-054.75 «1945/1953»

Д.Ю. КРАВЧЕНКО

ПРОБЛЕМА «ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ»-НЕПОВЕРНЕНЦІВ У ПЕРІОД ПОВОЄННОЇ РЕПАТРІАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

Проаналізовано праці сучасних українських дослідників щодо проблеми «переміщених осіб»-неповерненців в період репатріації українських громадян після завершення Другої світової війни. Визначено ступінь дослідження у сучасній вітчизняній історіографії проблеми «переміщених осіб»-неповерненців з України після завершення Другої світової війни. Визначено основні напрямки наукових досліджень, присвячених цьому періоду, зазначено перспективи подальшої роботи у даному напрямку.

Акцентовується увага на необхідності подальших архівних розвідок та аналітичному аналізі проблеми «переміщених осіб» з України в повоєнний період, які так і не стали репатріантами: «переміщених осіб»-неповерненців. Оскільки зазначена проблема згадується в контексті інших аспектів загально-репатріаційного процесу, де порушуються лише її локальні фрагменти, відсутні спеціальні дослідження присвячені комплексному вивченню даного питання як самостійної історичної проблеми.

Ключові слова: репатріація, «переміщені особи», неповерненці, післявоєнний період, історіографія, новітня історія.

Дослідження проблеми репатріації є на сьогодні надзвичайно актуальною для розуміння складних суспільно-політичних, соціально-економічних, міжнародних процесів у 40-50-ті рр. ХХ століття та їх уроків для сьогодення, відтворення об'єктивної картини подій, осмислення історичної долі українських громадян «переміщених осіб»-неповерненців. Значимість означених проблем актуалізується сьогодні нестабільною ситуацією на Сході України, анексією Криму та активізацією у зв'язку з цим міграційних процесів та інформаційної агресії Російської Федерації проти України і набуває не лише наукової ваги, а й загальнонаціональної та міжнародної, геополітичної.

Метою статті є визначення ступеню дослідження у сучасній вітчизняній історіографії проблеми «переміщених осіб»-неповерненців з України після завершення Другої світової війни.

Отже, виникає потреба у вирішенні таких науково-практичних завдань: проаналізувати праці сучасних українських дослідників щодо проблеми «переміщених осіб»-неповерненців в період репатріації українських громадян після завершення Другої світової війни; зазначити основні напрямки сучасних наукових досліджень, присвячених вказаній проблемі у післявоєнний період; визначити перспективи подальшої роботи у даному напрямку.

Проаналізовані наукові праці дають підставу виділити два хронологічні періоди дослідження проблеми «переміщених осіб» – українських громадян після завершення Другої світової війни. 90-ті рр. ХХ ст. – до початку ХХІ ст.: перші наукові розвідки, виділення української складової, формування нових концептуально-методологічних підходів, звільнення від радянських ідеологічних стереотипів. У перші десятиліття ХХІ століття розробка проблеми «переміщених осіб» знайшла своє подальше продовження та розширення: зростає кількість дисертаційних робіт, монографій що базуються на значному фактологічному матеріалі та теоретичному аналізі.

К. Кейданський у науковій праці «Табори для переміщених осіб у Німеччині та Австрії. Погляд на структуру та діяльність» [11] започатковує дослідження історії повсякденності, освітньо-культурної діяльності у таборах, шляхи і методи уникнення їх мешканцями примусової репатріації, вивчає правовий статус переміщених осіб у повоєнній Європі.

Ю. Макар та С. Рудик у публікації «Проблема видачі українських втікачів і переміщених осіб Радянському Союзу після Другої світової війни» [15] досліджують причини еміграції українців після Другої світової війни, які намагалися втекти з-під юрисдикції радянського режиму, прагнучи уникнути переслідувань на політичному, соціальному чи релігійному ґрунті.

Дослідниця Л. Стрільчук у публікації «Примусова репатріація радянських громадян та створення таборів для переміщених осіб у перші повоєнні роки» [29] та кандидатській дисертації «Українські політичні біженці та переміщені особи після Другої світової війни» [30] акцентує увагу на примусовій репатріації радянських громадян з Німеччини та Австрії до СРСР, характеризує засоби і методи репатріації, відслідковує долю репатріантів, висловлює думку, що у ході репатріації Союзом РСР і союзниками були допущені грубі порушення міжнародних угод та приходять до висновку, що дії партійно-державного керівництва СРСР носили по відношенню до репатріантів характер необґрунтованих політичних репресій, яких зазнали всі без винятку, у тому числі військовополонені та значна частина цивільних репатріантів.

Питанню організації та становленню системи органів репатріації в Українській РСР на завершальному етапі війни присвячена наукова розвідка Терентьева М. «Становлення системи органів репатріації в Українській РСР у 1944 році» [31], де увага акцентується на підготовці до репатріації переміщених осіб в Україну, становленню та функціонуванню органів репатріації, перевірно-фільтраційних та збірно-переселенських таборів, мережі інформаторів, поділу репатріантів на категорії.

У кандидатській дисертації С. Рудика «Переселення українських біженців і переміщених осіб до США та Канади після Другої світової війни: причини, особливості, наслідки (1945-1953 рр.)» [28] дослідник порушує питання видачі українських втікачів та переміщених осіб, що опинилися на території окупації союзників, Радянському Союзу, обґрунтовує причини еміграції після Другої світової війни. За підрахунками дисертанта на кінець 1947 р. кількість осіб українського походження, які оминули загрозу насильницького повернення до СРСР, скоротилася втричі і

становила близько 250 тис., в тому числі 13-150 тис. колишніх оstarбайтерів, військовополонених та політв'язнів, які не виявили бажання повернутися до Радянського Союзу [28, с. 10].

В. Холодницький звертає значну увагу на агітаційно-пропагандистську роботу по поверненню жителів області з Румунії та інших країн Європи, особливий акцент робиться на організацію написання листів, подається багато цікавих статистичних даних. Зокрема, за підрахунками автора із 68232 жителів Чернівецької області, які стали переміщеними особами в роки війни, станом на 1 січня 1953 р. сюди повернулося 57299 осіб, тобто 83,9%. З них 30702 особи є внутрішніми переміщеними особами, що повернулися із таборів «Трансністрії» і 26597 осіб повернулися із-за кордону [33, с. 132].

У кандидатській дисертації М. Куницького «Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор)» [12] спростовано міф про добровільне повернення всіх радянських громадян в СРСР, визначено та проаналізовано політичні, соціально-економічні, національні та релігійні причини, що призвели до небажання повертатися в СРСР частини радянських переміщених осіб. Доведено, що Радянським Союзом та союзниками в ході репатріації допускалися грубі порушення міжнародних угод, обґрунтовано зміну позицій союзних держав з приводу питань репатріації. Показано наслідки примусової репатріації для радянських громадян і політичного іміджу Союзу РСР у світі.

Репатріації цивільних примусових робітників до УРСР присвячені фундаментальні дослідження С. Гальчака, серед них торкається і таких проблем як [5; 2; 8; 4; 3]: «Організаційні заходи Радянського Союзу з підготовки до репатріації переміщених осіб», «Антигітлерівська коаліція і питання репатріації «східних робітників», «Ідеологічні аспекти репатріації «остарбайтерів»-подолян в умовах «холодної війни», «Діяльність радянських репатріаційних місій на початку «холодної війни». У кандидатській «Остарбайтери з Поділля (1942-1947)» та докторській – «Становище цивільних примусових робітників Рейху в Україні (1945-2010 рр.): історичні, соціально-побутові та правові аспекти» дисертаціях С. Гальчака [6;7] на матеріалах Волині і Поділля висвітлено основні причини, юридично-правові засади репатріації переміщених осіб, які в результаті Другої світової війни опинилися за межами держав, громадянами яких вони були. Досліджено хід репатріації за умов «холодної війни», причини неповернення на батьківщину колишніх оstarбайтерів з Поділля та Волині.

Комплексним та системним є історико-аналітичний аналіз нормативно-правового регулювання процедури перевірки переміщених осіб у наукових публікаціях О. Потильчака – «Нормативно-правове регулювання процедури спеціальної перевірки «переміщених осіб» органами внутрішніх справ і державної безпеки в Україні (1944-1947 рр.): історичний аспект», «Спеціальна перевірка та фільтрація репатріантів військовополонених і цивільних осіб в спецтаборі НКВС СРСР № 0310 (м. Ворошиловград) у 1944-1946 рр.» [21; 24]. Дослідник також вивчає організацію та діяльність прикордонних перевірко-фільтраційних пунктів НКВС СРСР на території Української РСР у 1944-1947 рр. (праці: «Перевірко-фільтраційні пункти НКВС СРСР для переміщених осіб на території України у 1944 році», «Проверочно-фильтрационные пункты НКВД-МВД в системе учреждений репатриации перемещенных лиц на территории Украины в 1944-1947 гг.»), а також на території Білоруської РСР («Сборно-пересыльные пункты для репатриантов на территории Белорусской ССР (1945-1949 гг.) по документам Центрального государственного архива высших органов власти и управления Украины») [18;19; 23].

Ще одна тема, що порушується в наукових працях О. Потильчака – це діяльність обласних відділів у справах репатріації. Її аналізу присвячені статті автора: «Відділи у справах репатріації виконкомів обласних Рад Української РСР (1945-1953):

організація, функції, діяльність», «Перевірочно-фільтраційні пункти НКВС СРСР для «переміщених осіб» на Волині у 1944 році», «Створення органів репатріації «переміщених осіб» на Житомирщині у 1945 р.» [20; 22; 25], де розглядаються особливості створення та розбудови цих режимних установ у регіонах, подано демографічно-статистичні показники діяльності.

Кандидатська дисертація А. Андреева «Агітаційно-пропагандистська діяльність радянських органів репатріації серед «переміщених осіб» з України (1944-1953 рр.)» [1] присвячені дослідженню питання організації та проведення радянськими органами репатріації агітаційно-пропагандистської роботи у перевірочно-фільтраційних, збірно-пересильних, перевірочно-розподільчих пунктах та в повсякденному житті «переміщених осіб» у період репатріації у 1945-1946 роках, аналізу специфіки та характерних особливостей діяльності організаторів-агітаторів, їх кількісний склад, професійна підготовка та відношення до репатріаційного процесу, а також визначення місця і ролі періодичної преси в ідеологічно-пропагандистській діяльності радянських органів репатріації в Україні у 1945-1946 рр.

Значимий науковий аналіз вітчизняних сторінок репатріації здійснено дослідницею Н. Мелешко у кандидатській дисертації «Система органів репатріації «переміщених осіб» на території Української РСР (1944-1953): організація, структура, функціонування» [16], де вперше встановлено особливості організації, розбудови та функціонування системи радянських установ репатріації у прикордонній смузі України, центральних і регіональних управлінських структур репатріації у 1944-1953 рр.; простежено структурно-організаційні зміни в мережі перевірочно-фільтраційних пунктів НКВС (МВС) СРСР, ЗПП НКО СРСР, відділу у справах репатріації уряду Української РСР і його регіональних підрозділів, обласних приймально-розподільчих пунктів, проаналізовано результати діяльності цих установ; на основі аналізу джерельної бази розроблено й обґрунтовано періодизацію становлення і розвитку системи радянських органів репатріації переміщених осіб в Українській РСР.

Заслужують на увагу регіональні студії дослідників проблеми репатріації в Південно-Західному регіоні Української УРСР. А. Ліньов у науковій публікації «Репатріація з окупаційних зон союзників антигітлерівської коаліції мешканців антигітлерівської коаліції мешканців Південно-Західного регіону УРСР у 1945-1953 роках» [14] розкриває специфіку процедури фільтрації для різних категорій репатріантів, ставлення до них військовослужбовців та влади.

Т. Пронь у науковій публікації «Повоєнний рух репатріантів та реемігрантів на батьківщину» та кандидатській дисертації «Міграційні та етнічні процеси на Півдні України за доби радянської державності (на матеріалах Миколаївської та Херсонської областей)» [27; 26] в контексті дослідження етнічних та міграційних процесів на Півдні України вказує на значний вплив в їх розвитку державних механізмів репатріації та рееміграції, що формувалися під впливом радянських політико-ідеологічних чинників. Протягом зазначених років поповнення населення Миколаївської і Херсонської областей здійснювалося в тому числі і за рахунок репатріантів із числа цивільних осіб і військовополонених, які добровільно поверталися на Батьківщину із таборів Німеччини, та громадян, які перебували на правах «переміщених осіб» у зоні союзницьких англо-американських військ; репатріантів й реемігрантів (етнічні росіяни та українці), які поверталися з Франції, Болгарії і Румунії; демобілізованих з лав Червоної Армії і колишніх засуджених тощо [26, с. 14].

Окремі розвідки з проблем репатріації до Станіславської області знаходимо у дослідженнях Т. Турчин. Зокрема, у праці «Репатріація примусових робітників з Німеччини до Станіславської області (1944-1953 рр.)» [32] проаналізовано процес репатріації примусових робітників з Німеччини до СРСР, наводяться статистичні дані, де вказує, що протягом 1949-1951 рр. відбувалося поступове зменшення кількості

бажаючих повернутися в СРСР. Якщо до 1 січня 1949 р. до Станіславської області прибуло 44 877 осіб, то у 1949 р. – лише 56 осіб. У 1950 р. до області повернулося 70, а в 1951 р. – 56 репатріантів [32, с. 435, 439].

Специфіка процесу репатріації на Переяславщині стала предметом спеціального студіювання у науковій публікації Н. Кухаревої «Репатріація остарбайтерів: умови повернення додому». Автор наводить статистичні дані: за її підрахунками із Переяслава було вивезено близько 600 осіб, а повернулось – 306, з району було вивезено 6 483 особи, повернулося 2 478 осіб [13].

Дослідження репатріації на Черкащині «Городищенські репатріанти» [34] належить перу відомого краєзнавця, історика М. Щербини. Спираючись на архівні матеріали автор зазначає, що репатріанти фактично були зведені державою до рівня кримінальних злочинців, але щоб змусити повернути на батьківщину якомога більше українських громадян була розгорнута шалена пропаганда про «гарне життя», родичів, знайомих примушували писати патріотичні листи із закликом про повернення. Міжнародна організація у справах біженців, західні союзники, дізнаючись про поведінку з репатріантами в СРСР вже неохоче віддавали вимушених мігрантів, а зосереджували свої зусилля на переселення їх до тих країн, що були готові їх прийняти, тому значна частина переміщених осіб так і не стала репатріантами, але – емігрантами в країни Європи та Америки.

У кандидатській дисертації В. Данильчук «Українські остарбайтери: 1941-1947 рр. (на прикладі Рівненської області)» [10] у другому підрозділі четвертого розділу у результаті співставлення встановленої автором кількості вивезених з Рівненської області остарбайтерів (28783) із чисельністю репатрійованих сюди станом на 1 січня 1947 р. (17842) з'ясовано, що 10941 особа (38 %) з різних причин не повернулася додому. Серед причин, через які люди не повернулися на попередні місця проживання, або повернулися пізніше, зазначаються такі: окремі особи залишалися працювати у німецьких господарствах; за кордоном зав'язувалися подружні стосунки між мешканцями різних регіонів і навіть країн, а тому, новоутворені сім'ї осідали на батьківщині чоловіка або дружини; вдома нікого з близьких не залишилося і нікуди було повертатися; через усвідомлення безперспективності свого повернення на малу батьківщину дехто зупинявся у місті, де знайти роботу було реальніше, ніж у сільській місцевості; унеможлилювали повернення дорожні крадіжки документів та речей; через перебої із транспортним сполученням репатріанти часто залишалися на постійне проживання у суміжних областях, або ж у тих регіонах, куди було зручно дістатися; страх повертатися в СРСР; частина померла під час робіт у райху тощо.

Окрема наукова розвідка М. Головка «Проблема «переміщених осіб» та українські громадські об'єднання зарубіжжя після Кримської конференції» [9] присвячена дослідженню позиції українських громадських об'єднань зарубіжжя до проблеми репатріації переміщених осіб з України до СРСР.

Є. Очеретяний у кандидатській дисертації «Політика західних окупаційних властей щодо українських біженців і переміщених осіб у Німеччині (1945-1949 рр.)» [17] з політологічної точки зору розглядає роль союзників антигітлерівської коаліції західного спрямування – США, Великобританії та Франції, у сприянні вирішення повоєнної проблеми українських «переміщених-осіб», які стали об'єктом їх політичних, економічних та гуманітарних інтересів, а також діяльність міжнародних організацій та діаспори у вирішенні долі «переміщених осіб» з України.

Загалом, попри різнобічне висвітлення процесів репатріації «переміщених осіб» у повоєнний період, безсумнівні наукові здобутки у дослідженнях, цілий ряд питань все ще потребує подальшого вивчення. Зокрема, це стосується тієї частини переміщених осіб, які так і не стали репатріантами: «переміщені особи» – неповерненці. Означена проблема згадується в контексті інших аспектів загально-репатріа-

ційного процесу, де порушуються лише її локальні фрагменти, відсутні спеціальні дослідження присвячені комплексному вивченню означеного питання як самостійної історичної проблеми. Джерельна база та рівень наукового осмислення питання «переміщених осіб»-неповерненців потребують подальших архівних розвідок та їх аналітичного аналізу.

1. Андреев А. С. Агітаційно-пропагандистська діяльність радянських органів репатріації серед «переміщених осіб» з України (1944-1953рр.). Авт. дис... канд. іст. наук. К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2017. 23 с.
2. Гальчак С. Д. Антигітлерівська коаліція і питання репатріації «східних робітників». *Історія України. Маловідомі імена, події, факти*: Збірник наукових праць. Київ, 2005. Вип. 29. С. 157-166.
3. Гальчак С. Д. Діяльність радянських репатріаційних місій на початку «холодної війни». *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. Кам'янець-Подільський, 2001. Вип. 4. С. 555-561.
4. Гальчак С. Д. Ідеологічні аспекти репатріації «остарбайтерів»-подолян в умовах «холодної війни». *Сторінки воєнної історії України*. Зб. наук, статей. Київ, 2004. Вип. 8. Част. 2. С. 221-237.
5. Гальчак С. Д. Організаційні заходи Радянського Союзу з підготовки до репатріації переміщених осіб. *Безсмертя подвигу*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 2006. С. 188-200.
6. Гальчак С. Д. «Остарбайтери з Поділля» (1942-1947). Автореф. дис. канд. іст. наук. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2003. 20 с.
7. Гальчак С. Д. Становище цивільних примусових робітників Райху в Україні (1945-2010 рр.): історичні, соціально-побутові та правові аспекти: Авт. дис... д-ра іст. наук. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2012. 43 с.
8. Гальчак С. Д. Фільтрація як обов'язковий елемент репатріації «східних робітників». *Історія України. Маловідомі імена, події, факти*: Збірник наукових статей. К., 2004. Випуск 25. С. 412-420.
9. Головка М. Л. Проблема «переміщених осіб» та українські громадські об'єднання зарубіжжя після Кримської конференції. *Сторінки воєнної історії України*: Зб. наук. статей. Київ, 2002. Випуск 6. С. 303-306.
10. Данильчук В. Р. Українські остарбайтери: 1941–1947 рр. (на прикладі Рівненської області). Автореф. дис... канд. іст. наук. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2011. 18 с.
11. Кейданський К. Табори для переміщених осіб у Німеччині та Австрії. Погляд на структуру та діяльність. *Українська діаспора*. Київ-Чикаго, 1994. Число 1-2. С. 108-123.
12. Куницький М. П. Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор). Автореф. дис... канд. іст. наук. Чернівці: Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича, 2008. 20 с.
13. Кухарева Н. Репатріація остарбайтерів: умови повернення додому. *Історія повсякденності: теорія та практика*. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Переяслав-Хмельницький, 2010. С. 161-163.
14. Лінков А. А. Репатріація з окупаційних зон союзників антигітлерівської коаліції мешканців Південно-Західного регіону УРСР у 1945-1953 роках. *Наукові праці. Науково-методичний журнал. Серія «Історичні науки»*. Миколаїв, 2006. Випуск 39. Том 52. С. 38-41.
15. Макар Ю. І., Рудик С. Я. Проблема видачі українських втікачів і переміщених осіб Радянському Союзу після Другої світової війни. *Питання нової та новітньої історії країн Європи і Північної Америки*. Чернівці, 1995. Вип.4. Ч. 2. С. 141-146.
16. Мелешко Н. Б. Система органів репатріації «переміщених осіб» на території Української РСР (1944-1953): організація, структура, функціонування. Автореф. дис... канд. іст. наук. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2014. 22 с.
17. Очеретяний Є. О. Політика західних окупаційних властей щодо українських біженців і переміщених осіб у Німеччині (1945-1949 рр.). Автореф. дис... канд. політ. наук. Чернівці: ЧНУ ім. Юрія Федьковича, 2011. 20 с.
18. Потьільчак А. В. Проверочно-фильтрационные пункты НКВД-МВД в системе учреждений репатриации перемещенных лиц на территории Украины в 1944-1947 годах. *Историк и его время. Памяти проф. В.Б. Конасова*: сб. ст. Вологда: Граффити, 2010. С. 305-316.
19. Потьільчак А. В. Сборно-пересельные пункты для репатриантов на территории Белорусской ССР (1945-1949 гг.) по документам Центрального государственного архива высших органов власти и управления Украины. *Боевое братство славян на защите мира*: сб. науч. ст. Гродно: ГрГУ, 2014. С. 84-87.

20. Потильчак О. В. Відділи у справах репатріації виконкомів обласних Рад Української РСР (1945-1953): організація, функції, діяльність. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2013. № 262. С. 114-122.
21. Потильчак О. В. Нормативно-правове регулювання процедури спеціальної перевірки «переміщених осіб» органами внутрішніх справ і державної безпеки в Україні (1944-1947 рр.): історичний аспект. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2011. № 202. Част. 2. С. 124-131.
22. Потильчак О. В. Перевірочно-фільтраційні пункти НКВС СРСР для «переміщених осіб» на Волині у 1944 році. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю: Науковий збірник. Матеріали ХХХ Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції*. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2009. Випуск 30. С. 292-297.
23. Потильчак О. В. Перевірочно-фільтраційні пункти НКВС СРСР для переміщених осіб на території України у 1944 році. *Воєнна історія*. Київ, 2010. № 3(51). С. 110-117.
24. Потильчак О. В. Спеціальна перевірка та фільтрація репатріантів військовополонених і цивільних осіб в спецтаборі НКВС СРСР № 0310 (м. Ворошиловград) у 1944-1946 рр. *Війна. Окупація. Пам'ять: Примусові робітники з України в окупованій Європі: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції*. Київ, 2012. С. 52-65.
25. Потильчак О. В. Створення органів репатріації «переміщених осіб» на Житомирщині у 1945 р. *Матеріали V Волинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції*. Житомир: ЖДУ ім. Івана Франка, 2012. С. 194-197.
26. Пронь Т. М. Міграційні та етнічні процеси на Півдні України за доби радянської державності (на матеріалах Миколаївської та Херсонської областей). Авт. дис... канд. іст. наук. Донецьк: ДНУ, 2005. 21 с.
27. Пронь Т. М. Повоєнний рух репатріантів та реемігрантів на батьківщину. *Гілея*. Київ, 2005. №3. С. 132-141.
28. Рудик С. Переселення українських біженців і переміщених осіб до США та Канади після Другої світової війни: причини, особливості, наслідки (1945-1953 рр.). Автореф. дис... канд. іст. наук. К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2003. 22 с.
29. Стрільчук Л. Примусова репатріація радянських громадян та створення таборів для переміщених осіб у перші повоєнні роки. *Зб. навч.-метод. матер. і наук. ст. іст. фак-ту*. Луцьк: ВДУ ім. Лесі Українки, 1998. Вип. 3. С. 129-134.
30. Стрільчук Л. В. Українські політичні біженці та переміщені особи після Другої світової війни. Авт. дис... канд. іст. наук. Чернівці: ЧДУ ім. Ю. Федьковича, 1999. 16 с.
31. Терентьев М. Становлення системи органів репатріації в Українській РСР у 1944 р. *Науковий часопис НПУ ім. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: Зб. наук. праць*. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. Вип. 4. С. 213-219.
32. Турчин Т. Репатріація примусових робітників з Німеччини до Станіславської області (1944-1953 рр.). *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ, 2013. Вип. 23-24. С. 435-441.
33. Холодницький В. Репатріація радянських громадян в 1944-1953 рр. (на прикладі Чернівецької області Української РСР). *Історична панорама*. Чернівці, 2016. Вип. 22-23. С. 132-158.
34. Щербина М. М. Городищенські репатріанти. URL: <http://www.horodysche.org.ua/?id=297> (дата звернення: 19.12.2016).

References

1. Andriev A.S. (2017). *Ahitatsiino-propahandystska diialnist radianskykh orhaniv repatriatsii sered «peremishchennykh osib» z Ukrainy (1944-1953rr)* [Agitational and propagandistic activities of the Sovietrepatriation authorities among the «displaced persons» from Ukraine (1944-1953)]. К.: NPU ім. М.П. Драгоманова, 23. [in Ukrainian]
2. Halchak S.D. (2005). *Antyhitlerivska koalitsiia i pytannia repatriatsii «skhidnykh robotnykiv»* [Anti-Hitler coalition and the issue of repatriation of «Eastern workers»]. *Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty*[History of Ukraine. Little-known names, events, facts]Kyiv. 29, 157–166. [in Ukrainian]
3. Halchak S.D. (2001). *Diialnist radianskykh repatriatsiinykh misii na pochatku «kholodnoi viiny»* [Activities of Soviet Repatriation Missions at the Beginning of the Cold War]. *Visnyk Kam'ianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Istorychni nauky*. [Visnyk of Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University. Historical sciences]. Kam'ianets-Podilskiy. 2001. 4, 555–556. [in Ukrainian]
4. Halchak S.D. (2004). *Ideolohichni aspekty repatriatsii «ostarbaiteriv»-podolian v umovakh «kholodnoi viiny»*. [Ideological aspects of the repatriation of «ostarbaiters» - podolian in the conditions of the Cold War]. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy* [Pages of Military History of Ukraine]. Kyiv. 8.2, 221–237. [in Ukrainian]

5. Halchak S. D. (2006) *Orhanizatsiini zakhody Radianskoho Soiuzu z pidhotovky do repatriatsii peremishchenykh osib* [Organizational measures of the Soviet Union on the preparation for repatriation of displaced persons]. *Bezsmertia podvyhu* [Immortality of feat]. Kyiv, 188 – 200. [in Ukrainian]
6. Halchak S. D. (2003). «*Ostarbaitery z Podillia*» (1942-1947) [Ostarbeiters from Podolia (1942-1947)]. Kharkiv: KhNU im. V.N.Karazina, 20. [in Ukrainian]
7. Halchak S. D. (2012). *Stanovyshche tsyvilnykh prymusovykh robotnykiv Raikhu v Ukraini (1945-2010 rr.): istorichni, sotsialno-pobutovi ta pravovi aspekty*. [The status of civilian forced laborers of Reich in Ukraine (1945-2010): historical, social, domestic and legal aspects]. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 43. [in Ukrainian]
8. Halchak S. D. (2004). *Filtratsiia yak obov'iazkovyi element repatriatsii «skhidnykh robotnykiv»* [Filtering as an obligatory element of the repatriation of «Eastern workers»]. *Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty* [History of Ukraine. Little-known names, events, facts]. Kyiv. 25, 412 – 420. [in Ukrainian]
9. Holovko M. L. (2002). *Problema «peremishchenykh osib» ta ukraïnski hromadski obiednannia zarubizhzhia pislia Krymskoi konferentsii* [The problem of «displaced persons» and Ukrainian public associations of abroad after the Crimean conference]. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy* [Pages of Military History of Ukraine]. Kyiv. 6, 303–306. [in Ukrainian]
10. Danylchuk V. R. (2011). *Ukrainski ostarbaitery: 1941–1947 rr. (na prykladi Rivnenskoï oblasti)* [Ukrainian Ostarbeiter: 1941-1947 (on the example of the Rivne region)]. Lutsk: Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky, 18. [in Ukrainian]
11. Keidanskyi K. (1994). *Tabory dlia peremishchenykh osib u Nimechchyni ta Avstrii. Pohliad na strukturu ta diialnist* [Camps for displaced persons in Germany and Austria. A look at the structure and activities]. *Ukrainska diaspora* [Ukrainian diaspora]. Kyiv-Chykaho. 1-2, 108–123. [in Ukrainian]
12. Kynytskyi M. P. (2008). *Prymusova repatriatsiia radianskykh hromadian do SRSR pislia Druhoi svitovoi viiny (ukraïnskyi vektor)* [Forced repatriation of the Soviet citizens to the USSR after the World War II (Ukrainian Vector)]. Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi un-t im. Yurii Fedkovycha, 20. [in Ukrainian]
13. Kukharieva N. (2010). *Repatriatsiia ostarbaiteriv: umovy povernennia dodomu* [Repatriation of Ostarbeiters: Conditions of returning home]. *Istoriia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka* [The History of Everyday Life: Theory and Practice]. Pereiaslav-Khmelnitskyi, 161–163. [in Ukrainian]
14. Linov A.A. (2006). *Repatriatsiia z okupatsiinykh zon soiuznykiv antyhitlerivskoi koalitsii meshkantsiv Pivdenno-Zakhidnoho rehionu URSR u 1945-1953 rokakh*. [Repatriation from the occupation zones of the Anti-Hitler coalition of the inhabitants of the South-Western region of the Ukrainian SSR in 1945-1953]. *Naukovi pratsi. Serii «Istorični nauky»* [Scientific papers. Series «Historical Sciences»]. Mykolaiv. 39. 52, 38– 41. [in Ukrainian]
15. Makar Yu. I., Rudyk S. Ya. (1995). *Problema vydachi ukrainskykh vtikachiv i peremishchenykh osib Radianskomu Soiuzu pislia Druhoi svitovoi viiny* [The problem of the issuance of Ukrainian fugitives and displaced persons to the Soviet Union after the Second World War]. *Pytannia novoi ta novitnoi istorii krain Yevropy i Pivnichnoi Ameriky* [The Issue of Modern and Contemporary History of Europe and North America]. Chernivtsi. 4.2, 141–146. [in Ukrainian]
16. Meleshko N. B. (2014). *Systema orhaniv repatriatsii «peremishchenykh osib» na terytorii Ukrainkoï RSR (1944-1953): orhanizatsiia, struktura, funktsionuvannia* [The system of repatriation «displaced persons» in the Ukrainian SSR (1944-1953): organization, structure, functioning]. Kyiv: NPU im. M.P. Drahomanova, 22. [in Ukrainian]
17. Ocheretiany Y. O. (2011). *Polityka zakhidnykh okupatsiinykh vlastei shchodo ukrainskykh bizhentsiv i peremishchenykh osib u Nimechchyni (1945-1949 rr.)* [The policy of Western occupation authorities regarding Ukrainian refugees and displaced persons in Germany (1945-1949)]. Chernivtsi: ChNU im. Yurii Fedkovycha, 20. [in Ukrainian]
18. Potylchak A. V. (2010). *Proverochno-filtratsyonnye punkty NKVD-MVD v systeme uchrezhdeniy repatriatsii peremeshchennykh lits na terytorii Ukrainy v 1944-1947 godakh* [Inspection and filtration points of the NKVD-MVD in the system of institutions for the repatriation of displaced persons on the territory of Ukraine in 1944-1947]. *Istoriik i ego vremia* [Historian and his time]. Vologda, 305–316. [in Russian]
19. Potylchak A. V. (2014). *Sbrno-peresylnye punkty dlia repatriantov naterytorii Belorusskoy SSR (1945-1949 gg.) po dokumentam Tsentralnogo gosudarstvennogo arkhiva vysshnykh organov vlasti i upravleniya Ukrainy* [Packing points for repatriates on the territory of the Byelorussian SSR (1945-1949) according to the documents of the Central State Archive of the Supreme Authorities and Administration of Ukraine]. *Boevoebratstvoslaviannazashchytymira* [Combat brotherhood of Slavs to protect the world]. Grodno, 84–87. [in Russian]

20. Potylchak O. V. (2013). *Viddily u spravakh repatriatsii vykonkomiv oblasnykh Rad Ukrainy (1945-1953): orhanizatsiia, funktsii, diialnist* [Departments for the Repatriation of the Executive Committees of the Regional Councils of Ukrainian PCP (1945-1953): organization, functions, activities]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Istorychni nauky* [Visnyk of Cherkasy University. Historical Sciences]. Cherkasy. 262, 114–122. [in Ukrainian]
21. Potylchak O. V. (2011). *Normatyvno-pravove rehuliuвання protsedury spetsialnoi perevirky «peremishchenykh osib» orhanamy vnutrishnikh sprav i derzhavnoi bezpeky v Ukraini (1944-1947 rr.): istorychnyi aspekt* [Normative-legal regulation of the procedure for the special check of «displaced persons» by the bodies of internal affairs and state security in Ukraine (1944-1947): the historical aspect] *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Istorychni nauky*. [Visnyk of Cherkasy University. Historical Sciences] Cherkasy. 202.2, 124–131. [in Ukrainian]
22. Potylchak O. V. (2009). *Perevirochno-filtratsiini punkty NKVS SRSR dlia «peremishchenykh osib» na Volyni u 1944 rotsi* [NKVD screening and filtration points of the USSR for «displaced persons» in Volyn in 1944]. *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Storinky voiennoi istorii kraiu* [Past and Present Volyn and Polissya. Pages of the Military History of the Region]. Lutsk. 30, 292–297. [in Ukrainian]
23. Potylchak O. V. (2010). *Perevirochno-filtratsiini punkty NKVS SRSR dlia peremishchenykh osib na terytorii Ukrainy u 1944 rotsi* [NKVD screening and filtration points of the USSR for «displaced persons» on the territory of Ukraine in 1944]. *Voienna istoriia*. [Military History]. Kyiv. 3(51), 110–117. [in Ukrainian]
24. Potylchak O. V. (2012). *Spetsialna perevirka ta filtratsiia repatriantiv viiskovopolonenykh i tsyvilnykh osib v spetsstabori NKVS SRSR № 0310 (m. Voroshylovhrad) u 1944-1946 pp.* [Special check and filtration of returnees of prisoners of war and civilians in the special camp NKVD USSR No. 0310 (Voroshilovgrad) in 1944-1946]. *Viina. Okupatsiia. Pamiat: Prymusovi robitnyky z Ukrainy v okupovanii Yevropi*. [War. Occupation. Memory: Forced Workers from Ukraine in Occupied Europe]. Kyiv, 52–65. [in Ukrainian]
25. Potylchak O. V. (2012). *Stvorennia orhaniv repatriatsii «peremishchenykh osib» na Zhytomyrshchyni u 1945 r* [Creation of repatriation bodies of «displaced persons» in Zhytomyr region in 1945]. *Materialy V Volynskoi mizhnarodnoi istoryko-kraieznavchoi konferentsii* [Materials of V Volyn International Historical and Local History Conference]. Zhytomyr, 194–197. [in Ukrainian]
26. Pron T. M. (2005). *Mihratsiini ta etnichni protsesy na Pivdni Ukrainy za doby radianskoï derzhavnosti (na materialakh Mykolaivskoi ta Khersonskoi oblasti)*. [Migration and ethnic processes in the South of Ukraine in the era of Soviet statehood (on the materials of Mykolayiv and Kherson regions)]. Donetsk: DNU, 21. [in Ukrainian]
27. Pron T. M. (2005). *Povoiennyi rukh repatriantiv ta reemigrantiv na batkivshchyni* [Post-war process returnees and reemigrant to the homeland]. *Hileia* [Hileya]. Kyiv. 3, 132–141. [in Ukrainian]
28. Rudyk S. (2003). *Pereselennia ukraïnskykh bizhentsiv i peremishchenykh osib do SShA ta Kanady pislia Druhoï svitovoi viiny: prychny, osoblyvosti, naslidky (1945 - 1953 rr.)* [Resettlement of Ukrainian Refugees and Displaced Persons to the USA and Canada after the Second World War: Causes, Features, Implications (1945 - 1953)]. K.: KNU im. T. Shevchenka, 22. [in Ukrainian]
29. Strilchuk L. (1998). *Prymusova repatriatsiia radianskykh hromadian ta stvorennia taboriv dlia peremishchenykh osib u pershi povoienni roky* [Forced repatriation of Soviet citizens and the creation of camps for displaced persons in the first post-war years]. *Zb. navch.-metod. mater. i nauk. st. ist. fak-tu*. [Collection of teaching materials and scientific papers of the Faculty of History]. Lutsk. 3, 129–134. [in Ukrainian]
30. Strilchuk L. V. (1999). *Ukrainski politychni bizhentsi ta peremishcheni osoby pislia Druhoï svitovoi viiny* [Ukrainian political refugees and displaced persons after the Second World War]. Chernivtsi: ChDU im. Yu. Fedkovycha, 16. [in Ukrainian]
31. Terentiev M. (2005). *Stanovlennia systemy orhaniv repatriatsii v Ukrainskii PCP u 1944 r* [Formation of the repatriation system in the Ukrainian SSR in 1944]. *Naukovyi chasopys NPU im. Drahomanova. Istorychni nauky* [Scientific Journal of the Drahomanov NPU. Historical Sciences]. Kyiv. 4, 213–219. [in Ukrainian]
32. Turchyn T. (2013). *Repatriatsiia prymusovykh robitnykiv z Nimechchyny do Stanislavskoi oblasti (1944-1953 rr.)* [Repatriation of forced workers from Germany to the Stanislav region (1944-1953)]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriiia*. [Visnyk of the Precarpathian University. History]. Ivano-Frankivsk. 23-24, 435–441. [in Ukrainian]
33. Kholodnytskyi V. (2016). *Repatriatsiia radianskykh hromadian v 1944-1953 pp. (na prykladi Chernivetskoï oblasti Ukrainy PCP)* [Repatriation of Soviet Citizens in 1944-1953 (on the example of the Chernivtsi region of the Ukrainian SSR)]. *Istorychna panorama* [Historical Panorama]. Chernivtsi. 22-23, 132–158. [in Ukrainian]
34. Shcherbyna M. M. *Horodishchenski repatrianty* [Gorodishchenskie returnees]. URL: <http://www.horodysche.org.ua/?id=297> (last accessed: 19.12.2016). [in Ukrainian].

Кравченко Д. Ю.

Развитие проблемы «перемещенных лиц» - невозвращенцев в послевоенный период репатриации украинских граждан в современной украинской историографии.

Проанализированы научные труды современных украинских исследователей по проблемам репатриации «перемещенных лиц»-невозвращенцев из Украины после окончания Второй мировой войны. Определена степень исследования в современной отечественной историографии проблемы «перемещенных лиц»-невозвращенцев из Украины после окончания Второй мировой войны. Определены основные направления научных исследований, посвященных этому периоду, указано перспективы дальнейшей работы в данном направлении.

Акцентируется внимание на необходимости дальнейших архивных исследований и аналитического анализа проблемы «перемещенных лиц» из Украины в послевоенный период, которые так и не стали репатриантами: «перемещенных лиц»-невозвращенцев. Поскольку эта проблема упоминается в контексте других аспектов репатриационного процесса, где затрагиваются только ее локальные фрагменты, отсутствуют специальные исследования посвященные комплексному изучению вопроса как самостоятельной исторической проблемы.

Ключевые слова: репатриация, «перемещенные лица», невозвращенцы, послевоенный период, историография, новейшая история.

Kravchenko D. Yu.

The problem of «displaced persons» - nonreturnees in the post-war period of the repatriation of Ukrainian citizens in the contemporary Ukrainian historiography.

The scientific works of contemporary Ukrainian researchers concerning the problem of «displaced persons» - nonreturnees in the period of repatriation of Ukrainian citizens after the end of the Second World War have been analyzed. The degree of research in the contemporary national historiography of the problem of «displaced persons» - nonreturnees from Ukraine after the end of the Second World War has been determined. The basic directions of scientific research devoted to this period are determined, prospects of further work in this direction are specified, prospects for further work in this direction are indicated.

The emphasis is on the need for further archival intelligence and analytical analysis of the problem of «displaced persons» from Ukraine in the post-war period, which did not become repatriates: «displaced persons»-nonreturnees. Because, this problem is mentioned in the context of other aspects of the general repatriation process, where only its local fragments are violated, there are no special studies devoted to the complex study of the issue as an independent historical problem.

Key words: repatriation, «displaced persons», nonreturnees, post-war period, historiography, contemporary history.

УДК 94(477):378.125+001.891

О.Р. НАГІРНЯК

**РОЗВИТОК УКРАЇНОЗНАВСТВА У СИСТЕМІ НАУКОВО - ОСВІТНІХ
ЦЕНТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ (1945 - 1991 РР.):
ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ, ДОСЯГНЕННЯ**

У статті охарактеризовано процес становлення та поступу українознавства як наукової системи знань у середовищі української наукової еміграції у другій половині ХХ ст. На основі джерельної бази та наукової літератури здійснено комплексний аналіз українознавчої спадщини вчених – емігрантів того часу, а саме Д. Дорошенка, Б. Крупницького, В. Кубійовича, І. Огієнка, О. Оглоблина, Н. Полонської – Василенко, Л. Винара, Ю. Шевельова, Д. Чижевського, М. Чубатого та багатьох інших, висвітлено головні напрями, зміст і форми українознавчих студій, показано складний процес інституціоналізації української науки за кордоном у 1945 – 1990 рр. Проаналізовано наукову діяльність європейських і північно-американських українознавчих центрів у 50-80-х рр. ХХ ст. і відзначено їхню організуючу роль у становленні вільної національної науки. Встановлено тенденції розвитку основних сфер українознавства цього періоду: історії, історіографії, культурології, філології, філософії, правознавства, мистецтвознавства тощо та їхні наукові проблеми і досягнення.

Ключові слова: українознавство, українознавчі дослідження, еміграція, діаспора, історіографія, науковий напрям, теорія.

Термін «українська діаспора» ввів у науковий обіг у 20-х рр. ХХ ст. український етнолог і соціолог В. Старосольський, який зазначив, що це особи українського походження за кордоном. У науковій літературі простежується 4 хвилі масової еміграції українців [31, 253 арк.].